

پویایی فقر

"ماست و کارکرد"

"مروری بر یافته‌ها و نیایته‌ها در مطالعه، سیاست‌گذاری و اجرا"
با تکیه بر جایابی فقر در ایران

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

فصل اول:

۱. چارچوب مفهومی پویایی فقر	۵
۱.۱. مقدمه	۵
۱.۲. پویایی فقر: مفهوم و اهمیت	۵
۱.۳. پویایی فقر و ایستایی فقر	۸
۱.۴. بایسته‌ها و الزامات شناخت و سنجش پویایی فقر	۹

فصل دوم:

۲. شناخت و سنجش فقر	۱۳
۲.۱. فقر مادی، سنجش پولی و مفهوم چند بعدی فقر	۱۳
۲.۲. فقر مطلق و فقر نسبی	۱۴
۲.۳. روش توانمندی و آزادی‌ها	۱۵
۲.۴. آسیب‌پذیری:	۱۵
۲.۵. ویژگی‌های فقر پایا	۱۶
۲.۵.۱. تداوم و استمرار فقر	۱۶
۲.۶. فقر بین نسلی:	۲۶
۲.۷. شدت فقر	۲۹
۲.۸. فقر چند وجهی	۳۰
۲.۹. فقرای دائمی - گروه نامتجانس	۳۱
۲.۱۰. عوامل ساختاری در ایجاد فقر پایا	۳۲
۲.۱۰.۱. نگرش خرد و نگرش کلان	۳۲
۲.۱۱. چارچوب‌های تحلیلی	۳۴
۲.۱۱.۱. تحلیل‌های مبتنی بر داده‌های کمی و مستمر خانوار	۳۴
۲.۱۱.۲. آزادی‌ها	۳۵
۲.۱۱.۳. گسست اجتماعی	۳۶
۲.۱۲. واحدهای مورد مطالعه در تحلیل فقر پویا	۳۷
۲.۱۲.۱. خانواده	۳۸
۲.۱۲.۲. افراد	۳۸
۲.۱۲.۳. گروه‌های اجتماعی	۳۹
۲.۱۲.۴. مناطق جغرافیایی	۳۹

فصل سوم:

۴۳	ارتباط نتایج مطالعات با حوزه اجرا.....
۴۴	۳.۱ راهبردهای کاهش فقر.....
۴۴	۳.۱.۱ راهبرد و برنامه‌های انتقال مستقیم (چتر ایمنی):.....
۴۵	۳.۱.۲ راهبرد و برنامه‌های سرمایه‌های انسانی.....
۴۶	۳.۲ اقتصاد سیاسی برنامه‌های کاهش فقر.....
۴۶	۳.۳ راهبرد و برنامه‌های تابع تولید.....
۴۷	۳.۳.۱ زمین.....
۴۸	۳.۳.۲ کار.....
۴۸	۳.۳.۳ سرمایه‌های فیزیکی.....
۴۸	۳.۳.۴ اعتبار (سرمایه مالی).....
۴۹	۳.۴ گسترش سیاست‌های کاهش فقر به حوزه‌های حکمروایی (مدیریت و نظارت) و چرخه پایدار زندگی.....
۴۹	۳.۴.۱ راهبرد و برنامه‌های بهبود حکمروایی.....
۵۳	۳.۴.۲ راهبرد و برنامه معاش پایدار.....

فصل چهارم:

۵۷	۴. نهادها، رشد و فقر.....
۵۷	۴.۱ مفهوم و بیان کلی.....
۵۷	۴.۲ دولت و رشد اقتصادی.....
۵۸	۴.۲.۱ مدل‌های نظری رشد اقتصادی.....
۵۸	۴.۲.۲ مدل‌های اقتصاد سیاسی رشد.....
۵۸	۴.۲.۳ مدل‌های تجربی رشد.....
۵۹	۴.۳ جایگاه دولت در مدل‌های نظری رشد.....
۵۹	۴.۳.۱ دولت در مدل رشد نئوکلاسیک.....
۶۰	۴.۳.۲ دولت در مدل رشد درونزا.....
۶۳	۴.۳.۳ دولت در مدل‌های اقتصاد سیاسی رشد.....
۶۴	۴.۳.۴ گروه‌های ذینفع، رانت جویی و رشد اقتصادی.....
۶۴	۴.۴ نقش نهادهای عمومی در رشد و توسعه اقتصاد.....
۶۴	۴.۴.۱ شکاف درآمدی بین کشورها.....
۶۵	۴.۴.۲ تبیین عملکرد اقتصادی کشورها.....
۶۷	۴.۵ چرخه علت و معلولی کارکرد نظریه‌ها.....
۶۹	۴.۶ تعریف نهادها و اندازه‌گیری کیفیت آن‌ها.....
۷۱	۴.۷ کارکرد نهادها.....
۷۲	۴.۸ رابطه شکل و کارکرد نهادها.....
۷۳	۴.۹ تفاوت در کیفیت نهادها.....
۷۵	۴.۱۰ رابطه سیاست‌ها و ترتیبات نهادی.....

۷۶	..... اثرگذاری سیاست‌ها بر محیط نهادی	۴.۱۰.۱
۷۷	..... ناکامی کشورهای نفتی در مدیریت اقتصاد کلان	۴.۱۰.۲
۹۷	..... نتیجه‌گیری	۴.۱۱
۹۹	..... پیشنهاد و توصیه‌های کاربردی	۴.۱۲
۱۰۱	.....	واژه‌نامه
۱۰۵	.....	منابع

فهرست جداول

۸	جدول (۱): سرمایه‌های مرتبط با فقر پایدار.....
۲۳	جدول (۲): عوامل فرضی تأثیر گذار در تغییر وضعیت بین گروه‌های فقر در مناطق روستایی (ماتریس جا به جایی فقر).....
۳۳	جدول (۳): علل و محرک‌های فقر پایا.....
۳۶	جدول (۴): آزادی‌های مرتبط با فقر دائمی و موانع تحقق آن‌ها.....
۴۷	جدول (۵): راهبرد تابع تولید برای کاهش فقر (مدل فرضی).....
۷۹	جدول (۶): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و بعد آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۴.....
۷۹	جدول (۷): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و بعد آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۵.....
۸۰	جدول (۸): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و تعداد افراد باسواد آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۴.....
۸۰	جدول (۹): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و تعداد افراد باسواد آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۵.....
۸۱	جدول (۱۰): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و وضعیت سواد سرپرست آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۴.....
۸۱	جدول (۱۱): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و وضعیت سواد سرپرست آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۵.....
۸۲	جدول (۱۲): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و وضعیت تحصیل سرپرست آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۴.....
۸۲	جدول (۱۳): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و وضعیت تحصیل سرپرست آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۵.....
۸۲	جدول (۱۴): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و وضعیت فعالیت سرپرست آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۴.....
۸۲	جدول (۱۵): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و وضعیت فعالیت سرپرست آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۵.....
۸۳	جدول (۱۶): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و وضعیت زناشویی سرپرست آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۴.....
۸۳	جدول (۱۷): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و وضعیت زناشویی سرپرست آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۵.....
۸۴	جدول (۱۸): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و تعداد محصلین آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۴.....
۸۴	جدول (۱۹): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و تعداد محصلین آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۵.....
۸۵	جدول (۲۰): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و تعداد شاغلین آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۴.....
۸۵	جدول (۲۱): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و تعداد شاغلین آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۵.....
۸۶	جدول (۲۲): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و جنس سرپرست آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۴.....
۸۶	جدول (۲۳): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و جنس سرپرست آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۵.....
۸۷	جدول (۲۴): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و تعداد محصلین آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۴.....
۸۷	جدول (۲۵): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و سن سرپرست آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۵.....
۸۸	جدول (۲۶): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و بعد آن‌ها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۴.....
۸۸	جدول (۲۷): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و بعد آن‌ها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۵.....
۸۹	جدول (۲۸): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و تعداد افراد باسواد آن‌ها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۴.....
۸۹	جدول (۲۹): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و تعداد افراد باسواد آن‌ها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۵.....
۹۰	جدول (۳۰): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و وضعیت سواد سرپرست آن‌ها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۴.....
۹۰	جدول (۳۱): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و وضعیت سواد سرپرست آن‌ها در نقاط شهری کشور- ۱۳۸۵.....
۹۰	جدول (۳۲): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و وضعیت تحصیل سرپرست آن‌ها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۴.....
۹۰	جدول (۳۳): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و وضعیت تحصیل سرپرست آن‌ها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۵.....
۹۱	جدول (۳۴): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و وضعیت فعالیت سرپرست آن‌ها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۴.....
۹۱	جدول (۳۵): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و وضعیت فعالیت سرپرست آن‌ها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۵.....
۹۲	جدول (۳۶): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و وضعیت زناشویی سرپرست آن‌ها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۴.....
۹۲	جدول (۳۷): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و وضعیت زناشویی سرپرست آن‌ها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۵.....
۹۳	جدول (۳۸): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و تعداد محصلین آن‌ها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۴.....

- جدول (۳۹): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و تعداد محصلین آنها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۵ ..... ۹۳
- جدول (۴۰): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و تعداد شاغلین آنها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۴ ..... ۴۰
- جدول (۴۱): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و تعداد شاغلین آنها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۵ ..... ۴۱
- جدول (۴۲): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و جنس سرپرست آنها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۵ ..... ۹۵
- جدول (۴۳): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و جنس سرپرست آنها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۵ ..... ۹۵
- جدول (۴۴): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و تعداد محصلین آنها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۴ ..... ۹۶
- جدول (۴۵): رابطه بین میزان خانوارها از نظر خط فقر و سن سرپرست آنها در نقاط روستایی کشور- ۱۳۸۵ ..... ۹۶

فهرست نمودارها

- نمودار ۱: تبیین فقر پایا و فقر گذرا برحسب شاخص مصرف ۲۲
- نمودار ۲: تبیین گروه‌های به شدت فقیر، گروه‌های آسیب پذیر و گروه‌های مرفه غیر فقیر بر مبنای میانگین مصرف ۲۲
- نمودار ۳: رابطه بین نرخ رشد اقتصادی (y) و اندازه دولت (G/Y) ۶۱

فهرست رسم‌های توضیحی

- رسم توضیحی ۱: مدل تغییرات فقر در چارچوب استاتیک و دینامیک فقر ۹
- رسم توضیحی ۲: مدل شناخت ساختار و کارکرد فقر پایا ۱۸
- رسم توضیحی ۳: همپوشی فقر پایا، فقر چندوجهی و فقر شدید ۲۰
- رسم توضیحی ۴: مدل ساختار و کارکرد فقر بین-نسلی ۲۸
- رسم توضیحی ۵: عوامل مؤثر بر سطح درآمد در چرخه علت و معلولی نظریه‌های رشد ۶۸

دیباچه

اگر بخواهیم اثرات سیاست اقتصادی یا پیامدهای تکانه‌ها و شوک‌های خاص اقتصادی و یا برنامه‌های خاص حمایتی را در حوزه فقر ارزیابی و بررسی کنیم بی‌تردید باید تغییرات فقر در طول زمان را بسنجیم و اثرات این محرک‌ها و اهرم‌ها در ورود و خروج خانوارها به دایره فقر و سطح رفاه خانوار را قبل و پس از آنها ارزیابی کنیم.

تغییرات نرخ‌های فقر معمولاً با استفاده از داده‌های مقطعی صورت می‌گیرد. اما برای محاسبه میزان جابه‌جایی فقر روش متداول استفاده از داده‌های مستمر درآمد یا هزینه‌های خانوار (داده‌های تابلویی) است. در این روش یک فرد یا خانوار از جامعه نمونه آماری در چند نوبت (برای مثال در دوره‌های ۳، ۶، ۱۲ یا ۲۴ ماهه) مورد پرسش قرار می‌گیرد.

پیمایش مستمر درآمد یا هزینه‌های فرد یا خانوار مزایای قابل توجهی دارد. این روش تا به حال به عنوان مؤثرترین روش سنجش جابه‌جایی فقر و چگونگی ورود و خروج خانوارها و تغییرات رفاهی آنها به شمار می‌رود. خانواده‌های همیشه فقیر و اغلب فقیر برای افزایش سطح درآمد یا مصرف خود به برنامه‌های حمایتی نیازمندند. خانواده‌های گاهی فقیر و خانواده‌های به ندرت فقیر بیشتر به برنامه‌هایی نیاز دارند که با هدف توزیع طولی درآمد و هموارسازی درآمد یا مصرف در طول عمر اجرا می‌شوند. جابه‌جایی خانوارها را در بین تقسیمات درآمدی یا مصرفی می‌توان با تشکیل ماتریس انتقال شناسایی و ارزیابی کرد.

داده‌های مستمر درآمد یا هزینه خانوار به رغم محدودیت‌ها و نواقص خاص خود مؤثرترین روش سنجش پویایی فقر است. در این روش پاسخ‌های مختلف یک پرسش‌شونده (فرد یا خانوار) برای سؤالات مشابه در چند مقطع زمانی متفاوت اطلاعات مفیدی را برای تبیین وضعیت رفاهی خانوارها در طول زمان فراهم می‌کند.

در این گزارش ساختار و ویژگی‌های فقر پویا، وضعیت خانوارها در چارچوب گروه‌بندی فقر مشتمل بر خانواده‌های همیشه فقیر، خانواده‌های اغلب فقیر، خانواده‌های گاهی فقیر، خانواده‌های به ندرت فقیر و خانواده‌های غیرفقیر مورد بررسی قرار می‌گیرد. با توجه به اثرات و ابعاد بین نسلی فقر دائمی و ارتباط تنگاتنگ آن با توسعه‌نیافتگی اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بر این نوع فقر تأکید بیشتری خواهد شد.

در فصل اول چارچوب مفهومی پویایی فقر بررسی می‌شود در فصل دوم ویژگی‌ها، ساختار و وجوه مختلف جابه‌جایی فقر مورد ارزیابی قرار می‌گیرد، همچنین در این فصل واحدهای مورد مطالعه در فقر پویا اعم از فرد، خانواده، گروه‌های اجتماعی و مناطق جغرافیایی به اختصار معرفی و تحلیل می‌شوند. در فصل سوم ارتباط نتایج مطالعات با حوزه اجرا و راهبردهای مختلف کاهش فقر طرح می‌شود. ارزیابی متدلوژی‌های مورد استفاده در بررسی فقر پویا با تأکید بر داده‌های مستمر هزینه / درآمد خانوار موضوع فصل سوم خواهد بود.

فصل چهارم به تبیین نهادها و اثر بنیادی آن در رشد و فقر خواهد پرداخت. در این فصل علت غایی فقر و محرومیت به لحاظ نظری و تجربی و نقش بی بدیل محیط نهادی در رشد و توزیع متناسب درآمد ارزیابی می‌شود. فصل الخطاب کلیه مباحث این نوشتار در زیر فصل "توصیه‌های کاربردی" پایان‌بخش این فصل خواهد بود. در مطالب این فصل از کتاب "دولت و رشد اقتصادی در ایران" به ویژه فصل اول آن که توسط دکتر مسعود نیلی گردآوری شده استفاده شده‌است.

فصل اول

چارچوب مفهومی پویایی فقر

۱. چارچوب مفهومی پویایی فقر

۱,۱. مقدمه

سنجش و ارزیابی وضعیت زندگی افراد در یک مقطع معینی از زمان الزاماً نمی‌تواند بیانگر تداوم این وضعیت در طول زمان باشد. بنابراین برای شناسایی افراد و یا خانوارهایی که مشمول طرح‌ها و برنامه‌های حمایتی، نظام توزیع درآمد و سایر برنامه‌های تأمین اجتماعی قرار می‌گیرند لازم است سطح معیشت و درآمد یا هزینه‌های آنها به طور مستمر مورد پایش و کنترل قرار گیرد. بسیاری از افراد در طول زندگی خود بارها وارد دایره فقر یا از آن خارج می‌شوند. برخی بنا به دلایلی که در مباحث بعدی مطرح می‌شوند هرگز فرصت خروج از فقر و محرومیت‌های متعدد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را به دست نمی‌آورند. برخی دیگر نیز در فقر و محرومیت به دنیا می‌آیند، در همین شرایط زندگی می‌کنند، می‌میرند و فقر را به نسل‌های بعد از خود انتقال می‌دهند. این جریان‌ها در ادبیات فقر در حوزه مطالعات دینامیک یا پایایی فقر مورد بررسی قرار می‌گیرند.

در مطالعات کاربردی بررسی فقر گذرا و فقر پایا اغلب در حوزه فقر درآمدی یا فقر مصرف صورت می‌گیرد اما پویایی فقر با توجه به ماهیت چند بعدی و پیچیدگی عوامل ساختاری و پارامترهای اثرگذار و اثرپذیر الزاماً باید در وجوه فراگیر و گسترده آن ارزیابی شود به همین دلیل در این نوشتار پویایی فقر به مفهوم میزان برخورداری و جریان برخورداری از سرمایه اقتصادی، سرمایه انسانی، سرمایه اجتماعی، سرمایه سیاسی، سرمایه فرهنگی، سرمایه قهری و سرمایه طبیعی مورد بحث قرار می‌گیرد.

۱,۲. پویایی فقر: مفهوم و اهمیت

مفهوم پویایی فقر چیست؟ پویایی فقر به فرایند تغییرات اجتماعی اطلاق می‌شود که موجب افزایش، کاهش یا تداوم فقر می‌شود. در شناخت و تحلیل پویایی فقر در دو دهه گذشته دو نوع تحول اساسی رخ داده است. نخست، ریشه‌ها و علل تغییر در فقر به طیفی از علل اجتماعی تعمیم یافته که در گذشته چندان مورد توجه نبوده است. عوامل اخیر در ادبیات پویایی فقر به طیفی از «سرمایه‌ها» اطلاق می‌شود که در ادامه بحث مفهوم و انواع آن ارائه می‌شود. دوم، مطالعات راهبردی فقر بیش از آنچه به تغییر در سرشمار و حجم فقر پردازند بر ماهیت و علل ایجاد جریان فقر و ورود و خروج افراد به دایره فقر معطوف شده است. رسم توضیحی ۲ انواع داده‌ها و فرایندهایی که در تحلیل فقر پایا استفاده می‌شود معرفی می‌کند.

چنانکه اشاره شد یکی از روش‌های مفهوم‌سازی در پویایی فقر کاربرد نوع و حجم "سرمایه" در دسترس برای افراد یا خانواده‌هاست. این نوع "سرمایه" را می‌توان به منابعی از دارایی تعمیم داد که میزان دسترسی به اهداف اجتماعی را معین می‌کند. در دو دهه قبل، تحلیل‌های متداول در پویایی فقر اغلب با تکیه بر سرمایه اقتصادی و گاهی با اشاره به سرمایه انسانی صورت گرفته‌است. در دو دهه اخیر شقوق دیگر سرمایه مشتمل بر سرمایه اجتماعی، سرمایه سیاسی، سرمایه فرهنگی، سرمایه قهری و سرمایه طبیعی نیز وارد حوزه مطالعات پویایی فقر شده است در ادامه، مفهوم این سرمایه‌ها به اختصار تبیین خواهد شد. (جدول ۱)

- سرمایه اقتصادی: این سرمایه عوامل مختلف تولید (زمین، کار و سرمایه) را شامل می‌شود و نقش آن معطوف به ایجاد درآمد اولیه و دارایی‌های اقتصادی (محصول، کالا و ...) و دسترسی به اعتبار است.
- سرمایه انسانی: شامل ویژگی‌ها، قابلیت‌ها و توانمندی‌های فردی است که در دستیابی به اهداف انسانی نقش محوری ایفا می‌کنند. سلامت جسمی و روانی و توانایی‌های ذهنی و درکی که حاصل بهداشت مناسب، تغذیه کافی و آموزش است از این جمله‌اند.
- سرمایه اجتماعی: مشتمل بر نهادها، روابط و شبکه‌های اجتماعی است که امکان همکاری، همیاری و مدیریت در وظایف جمعی و فراابزاری را فراهم می‌کنند. سرمایه اجتماعی که بر ارکان اعتماد و احترام استوار است در شرایط بحران کارکرد بی‌بدیلی دارد.
- سرمایه سیاسی: این نوع سرمایه به شبکه‌هایی از همبستگی‌های سیاسی متشکل و غیرمتشکل اطلاق می‌شود که متضمن دسترسی به منابع و ساختارهای تصمیم‌گیری منطبق با منافع عمومی است.
- سرمایه فرهنگی: شامل هنجارها، باورها و ارزش‌هایی است که در تبیین نقش، جایگاه، سطوح برخورداری و کارکردهای گروه‌های مختلف اجتماعی بر مبنای سن، جنس، قومیت و ... نقش بنیادی دارند.
- سرمایه قهری: این نوع سرمایه به میزان خشونت، ارعاب و قدرتی اطلاق می‌شود که برای اعمال و تداوم هنجارهای اجتماعی و حفظ روابط اجتماعی ضروری است.
- سرمایه طبیعی: به کیفیت و کمیت ذخایر و منابع طبیعی قابل دسترس و سطح دانش و تجربه لازم برای مدیریت منابع، بهره‌برداری کارآمد و حفظ آن اطلاق می‌شود.

تغییر در هر کدام از سرمایه‌های بالا در تعامل پیچیده با شقوق دیگر سرمایه‌های یاد شده منجر به تغییر مؤثر در سازوکارهای پویایی فقر می‌شود. در بسیاری موارد، تغییر و اعمال پیش‌رانه‌های مؤثر در سرمایه‌های یاد شده به تسهیل تحقق اهداف اجتماعی متناظر با آن سرمایه‌ها منجر می‌شود. برای مثال همبستگی اجتماعی با برنامه‌ریزی‌های مؤثر یک گروه اجتماعی (سرمایه اجتماعی) برای رهایی افراد آن گروه از تابوهای بازدارنده می‌تواند اثرات قابل ملاحظه‌ای در شکل‌گیری سرمایه فرهنگی (ایجاد نقش‌ها و کارکردهای جدید) و سرمایه قهری (ترس، ارباب، اعمال قدرت و ...) داشته باشد. افزون بر این، هم‌افزایی انرژی‌های چند سویه در ترکیب این سرمایه‌ها عامل مؤثری در ارتقای استانداردهای زندگی و رفاه عمومی خواهد بود. برای مثال تغییر مثبت در سرمایه اقتصادی (درآمد) می‌تواند اثرات مثبتی در سرمایه فرهنگی (جایگاه و کیفیت زندگی) و سرمایه سیاسی (سازوکارهای تصمیم‌گیری در سطح کلان) داشته باشد. در چنین مواردی، تحلیل‌هایی که بر مبنای اشکال مختلف سرمایه صورت می‌گیرد می‌تواند در نهایت به نتیجه‌گیری واحدی در بخش توصیه‌های سیاستی بیانجامد. از این نوع تحقیقات می‌توان به بررسی‌های بانک گرامین^۱ در نقش نهادهای اجتماعی در دسترسی به اعتبار و وام اشاره کرد.

البته رویکردهای سیاستی در گروه دیگری از مطالعات مسیر متفاوتی از توصیه‌های سیاستی طی کرده‌اند برای نمونه به سه مورد اشاره می‌شود.

نخست: تغییرات در شقوق مختلف سرمایه اثرات بازدارنده‌ای بر یکدیگر داشته یا وجوه مختلف رفاه را کاهش داده‌اند. برای مثال، افزایش سرمایه اقتصادی (درآمد) و کاهش محرومیت‌های فیزیولوژیکی امکان دارد به پهای کاهش حرمت و کرامت نفس و سرمایه اجتماعی تمام شود. چنین وضعیتی می‌تواند با انتخاب شغل‌های کاذب و پست و با تخریب یا تضعیف نهادهای اجتماعی موجود و ظرفیت‌های هویت‌بخش اجتماعی صورت گیرد. برای نمونه جودها (Jodha 1988) در بررسی داده‌های درآمد و کیفیت نشانگرهای زندگی در دو روستای هند در سال‌های ۶۶-۱۹۶۳ و ۸۴-۱۹۸۲ دریافت که روستاییان در این دو دوره با کاهش درآمد مواجه شده‌اند اما کیفیت زندگی آنها در همین دوره‌ها بهبود یافته است. این دستاورد در پنج حوزه حاصل شده بود: کاهش اتکا به نمادهای پوشالی و اربابان سنتی، کاهش اتکا به مشاغل کم درآمد، بهبود جابه‌جایی مشاغل و روان‌سازی جریان‌های شغلی، دستیابی به مصرف یکنواخت و پایدار.

دوم: امکان دارد در اهمیت نسبی شقوق مختلف سرمایه در پیشبرد یک هدف خاص اجتماعی افراط یا تفریط صورت گیرد. به این ترتیب، تأکید مضاعف و احتمالاً زاید در مواردی نظیر سرمایه اقتصادی (درآمد) یا

---

^۱ Gramin Bank

سرمایه انسانی (تغذیه) در بهبود معاش و تغذیه منجر به سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی‌های همسو و مضاعف در زمینه تغذیه می‌شود. این پدیده را می‌توان در مباحث مربوط به کشش‌پذیری درآمد و کالری مشاهده کرد. شواهد اخیر مدعی کاهش میزان کالری دریافتی در اثر افزایش یک واحدی در درآمد است. کارکرد سیاستی این مدعا می‌تواند با هدف گسترش و بهبود وضعیت تغذیه افراد برنامه‌های تغذیه مستقیم را جایگزین برنامه‌های ایجاد درآمد و توسعه اشتغال نماید برای آگاهی از جزئیات این نوع خطاهای تحلیلی می‌توان به گزارشات پژوهشی الدرمن و دایتون (Deaton (1996, Alderman (1993) مراجعه کرد.

جدول ۱: سرمایه‌های مرتبط با فقر پایدار

سرمایه انسانی	سرمایه اقتصادی	سرمایه اجتماعی	سرمایه سیاسی	سرمایه فرهنگی	سرمایه قهری	سرمایه طبیعی
آموزش	کار	نهادهای اجتماعی	ائتلاف سیاسی	هنجارهای اجتماعی	استفاده از:	بهره‌برداری پایدار از منابع طبیعی
بهداشت	سرمایه وام و اعتبار	سازمان‌ها	تقابل سیاسی	اجتماعی	شدت	طبیعی
سلامت	دارایی	اعتماد	تشکل‌های سیاسی	باورها	عمل	دسترسی به منابع طبیعی
تغذیه	زمین	تعامل	ایجاد شبکه‌های سیاسی	ارزش‌ها	قدرت	مدیریت منابع
...	...	...	...	...	تهدید	...

۱,۳. پویایی فقر و ایستایی فقر

رسم توضیحی ۱ چارچوب تحلیلی و تفاوت‌های ساختاری بین پویایی یا جریان فقر و ایستایی یا برش مقطعی فقر و تفاوت بین فقر گذرا و فقر پایا به طور شماتیک نشان داده شده است. دو نکته مهم در بررسی مفهومی این نمودار قابل تشخیص است:

نخست، تنها در سال‌های اخیر به موازات افزایش میزان دسترسی به داده‌های مستمر هزینه/درآمد خانوار (داده‌های تابلویی) امکان تشخیص مؤثر فقر گذرا و پایا در حوزه‌های مطالعاتی و اجرایی فراهم آمده و قبل از آن تقریباً همه مطالعات پویایی فقر فاقد چارچوب‌های تحلیلی مشخص برای تمایز بین این دو نوع فقر بودند. در تحلیل‌های استاتیک فقر، روش بررسی مبتنی بر تحلیل روابط و عوامل فقر و کل جامعه فقیر (اعم از فقرای دوره‌ای یا فقرای دائمی) در یک یا چند مقطع زمانی است و این رویکرد مبتنی بر استاندارد بررسی‌های مقایسه‌ای استاتیک بر مبنای تعداد کل یا سرشمار فقر در مقاطع زمانی مختلف است.

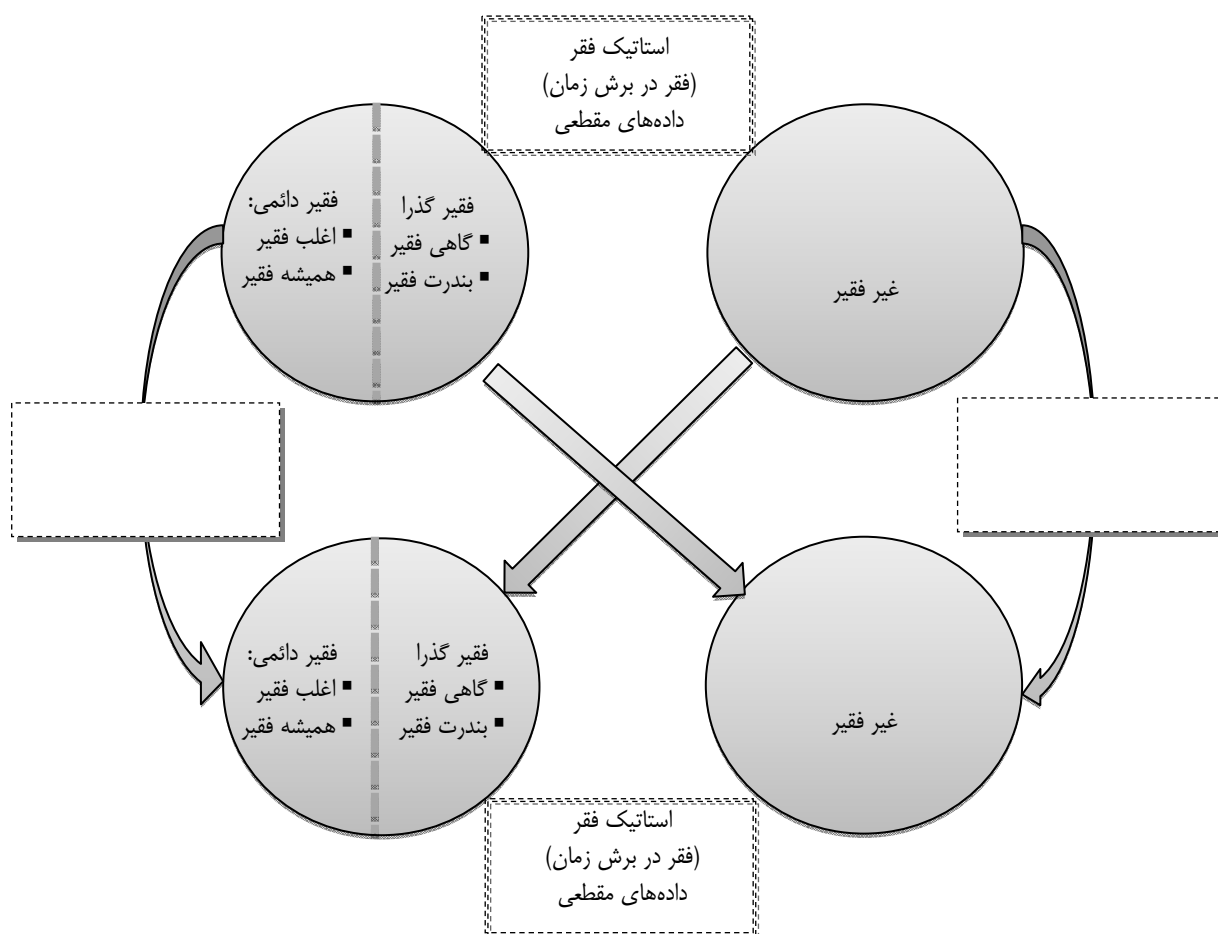
دوم، در تحلیل پویایی فقر وضعیت هر کدام از خانوارهای پرسش‌شونده در طرح جمع‌آوری اطلاعات خانوار در طول زمان مورد بررسی قرار می‌گیرد تا تغییرات ایجاد شده در رفاه خانوار از جنبه‌های درآمدی و

غیردرآمدی مشخص شود. به این ترتیب می‌توان دریافت که خانواده پرسش‌شونده در طول زمان (۱) در وضعیت فقر باقی مانده؛ (۲) از فقر رهایی یافته؛ (۳) وارد دایره فقر شده؛ (۴) یا در حالت غیرفقر به زندگی ادامه داده است. از منظر سیاست‌گذاری‌های کاهش فقر، شناسایی این نکته که مشکل فقر ناشی از محرومیت‌های اساسی خانوارهای همیشه فقر (فقر پایا) یا حاصل جریان‌های انبوه ورود به فقر و خروج از آن (فقر گذرا) است اهمیت زیادی دارد.

۱,۴. بایسته‌ها و الزامات شناخت و سنجش پویایی فقر

اهمیت شناخت و سنجش پویایی فقر در چیست؟ مهمترین دلیل ارزیابی پویایی فقر استفاده از یافته‌های این ارزیابی در تدوین استراتژی کاهش فقر است. هر چند در نگاه اول پاسخ پرسش یاد شده چندان پیچیده نیست اما درک ناتمام و ناقص از ارتباط وجوه فقر، علل یا پدیدآورنده‌های فقر و استراتژی‌های کاهش

رسم توضیحی ۱: مدل تغییرات فقر در چارچوب استاتیک و دینامیک فقر

فقر بسیار شایع است. بنابراین بهتر است مفهوم ارتباط این سه پدیده را بررسی کنیم.

وجوه فقر در ادبیات مربوط از زیر-شاخه‌های مبحث شناخت فقر است. در مبحث شناخت فقر دو پرسش اساسی طرح می‌شود: چه کسانی فقیرند؟ و ویژگی‌های فقرا کدامند؟ یافته‌ها و نتایج مبحث شناخت فقر در هدف‌گذاری فقر و پایش فقر کاربرد دارد. نتایج بررسی وجوه فقر با تکیه بر ویژگی‌های قابل مشاهده فقرا و اغلب بدون پرداختن به علل و روابط بین ساختار فقر و ویژگی‌های آن صورت می‌گیرد.

علل و اسباب فقر در ذیل مبحث گسترده‌ای با عنوان «فرایند فقر» طرح می‌شود. فرایند فقر به نوع دیگری از پرسش‌های مبحث فقر پاسخ می‌دهد: چرا افراد فقیر می‌شوند، از فقر رهایی می‌یابند، فقیر باقی می‌مانند، ورود به فقر را هرگز تجربه نمی‌کنند؟ برخلاف مبحث وجوه فقر، فرایند فقر در اصل یک مبحث علی است، چرا که در فرایند فقر مکانیسم‌ها و فرایندهایی که موجب ایجاد فقر، پایداری آن و تغییر آن می‌شوند مورد بحث قرار می‌گیرد. فرایند فقر در واقع کانون مباحث پویایی فقر است.

استراتژی کاهش فقر اساساً پس از تبیین وجوه فقر و شناسایی آن موضوع فرایند فقر را دنبال می‌کند. بنابراین چارچوب استراتژی کاهش فقر شامل شناخت ویژگی‌های فقرا و علل تغییر فقر (فرایند فقر) است. استراتژی‌هایی که علل فقر را به درستی شناسایی نکرده باشند استراتژی‌های ضعیف و ناکارآمدی خواهند بود. به این ترتیب، شناسایی علل فقر و به بیانی، درک صحیح پویایی فقر حلقه رابط وجوه فقر و استراتژی مطلوب کاهش فقر است و بدون این حلقه استراتژی مزبور ناکارآمد خواهد بود. تبیین استراتژی کاهش فقر بر مبنای پویایی فقر در ادامه بحث طرح خواهد شد.